

УДК 378.147:33

Сгадова В.В.

професор кафедри педагогіки та психології Державного вищого навчального закладу "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", кандидат педагогічних наук, професор;

Александрова Н. М.,

доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", кандидат педагогічних наук

КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІКИ

У статті актуалізовано необхідність формування управлінської культури майбутніх викладачів економіки з огляду на сучасні вимоги до їхньої професійної підготовки. На основі аналізу сучасних науково-педагогічних джерел виокремлено та розкрито критерії, показники й рівні сформованості управлінської культури майбутніх викладачів.

Ключові слова: психолого-педагогічна підготовка майбутніх викладачів, управлінська культура, критерії і показники сформованості, рівні сформованості управлінської культури, управління.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема формування в майбутнього фахівця управлінської культури є актуальною в різних сферах життя суспільства, оскільки однією з головних причин його "застою і деградації", на думку С. Королюк, "є низький рівень культури в усіх її аспектах" [5, с. 8]. У підготовці майбутнього вчителя управлінська культура посідає особливе місце, оскільки, як зазначає І. Зязюн, "високе звання "вчитель" набуває свій істинний сенс лише тоді, коли воно невід'ємне від поняття "культури" [4, с. 27].

Формування управлінської культури (УК) майбутнього викладача потребує визначення критеріїв, показників і рівнів її сформованості. Відповідно до структурних компонентів управлінської культури педагога дослідники виокремлюють різні її критерії, показники та рівні.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. У дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців зосереджено увагу на формуванні управлінської культури фахівців різних галузей: керівників навчально-виховних закладів як менеджерів освіти (З. Багірова, Л. Васильченко, С. Королюк), учителів як майбутніх менеджерів освіти (А. Губа, М. Кононенко), майбутніх педагогів (Л. Азарова, Т. Горюнова, І. Кузнецова, Н. Тамарська), керівників дошкільної освіти (Т. Пономаренко), менеджерів (О. Єршова, Ю. Клоков), керівників організацій (лідерів) (А. Залезнік (А. Zaleznik), С. Калашнікова, Ф. Лавітца (F. Lavitsa), В. Майборода), фахівців соціальної сфери (О. Поздняков), державних службовців (В. Луговий, І. Мяготіна, Ж. Таланова, О. Ярковой).

Зазначаємо, що в науковій літературі існують загальні вимоги до виокремлення критеріїв і показників сформованості професійно значущих характеристик (професійно-педагогічна культура, управлінська компетентність, управлінська культура тощо), які, на думку С. Спасибенка [6], мають відтворювати основні закономірності формування особистості. Критерії та якісні показники допомагають установлювати зв'язки між усіма компонентами явища, що досліджується. На переконання дослідника, загальним показником розвиненості культури є міра творчої активності особистості.

Таким чином, критерій розуміємо як певну ознаку, на підставі якої здійснюється оцінка якості та простежуються зміни в її розвитку.

Формулювання мети статті. Отже, **метою статті** є виокремлення та аналіз критеріїв і рівнів сформованості управлінської культури майбутнього викладача економіки.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення напрацювань учених (Л. Васильченко, С. Корольок, А. Губа) дає змогу виробити авторський підхід до розуміння поняття "управлінська культура майбутнього викладача", яке трактуємо як інтегральну якісну характеристику особистості, що включає комплекс управлінсько-педагогічних компетенцій (управлінсько-педагогічні знання, уміння, ціннісні орієнтації, здібності та якості), тобто набута управлінсько-педагогічна компетентність.

Управлінська культура розглядається також як міра і спосіб творчої реалізації особистості викладача у процесі здійснення ним управлінських функцій [1].

На основі аналізу джерел дійшли висновку, що дослідники, розглядаючи цю характеристику з точки зору професійних знань, ціннісних орієнтацій, відповідних умінь і навичок, виокремлюють різні компоненти УК педагога. Більшість дослідників до її структури відносять такі компоненти: когнітивно-операціональний, інтелектуально-когнітивний (гносеологічний, інформаційний), технологічний (функціональний, операціональний, діяльнісний), особистісний (особистісно-творчий).

Особистісно зорієнтований підхід до аналізу професійних характеристик викладача як суб'єкта управління навчальним процесом та узагальнення позицій дослідників щодо визначення сутності та структури УК майбутнього фахівця дозволили нам виокремити такі **компоненти УК майбутнього викладача: мотиваційно-цільовий, ціннісно-смысловий, когнітивний, діяльнісний та особистісно-творчий.**

Розглянемо підходи дослідників до виокремлення критеріїв і показників сформованості управлінської культури педагога. На думку Л. Васильченко, А. Губи та С. Корольок [2; 3; 5], критерієм *мотиваційного компонента* є мотиваційний критерій, показники якого – професійна позиція, мотиваційна спрямованість, самопізнання; самоаналіз власних мотивів і смислів навчально-професійної діяльності, інтерес до професії викладача; цінування праці педагога, мотиви психолого-педагогічної діяльності; розвиток мотивації самовдосконалення і самоосвіти, творчості й самореалізації у професійній діяльності; перевага внутрішньоорганізованої мотивації, гуманістична орієнтація поглядів на управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів; спрямованість на зацікавленість у діяльності, орієнтація на професійне спілкування; високий рівень розвитку професійно-психологічних прагнень.

Дослідники розглядають *аксіологічний компонент* управлінської культури педагога за допомогою аксіологічного й когнітивного критеріїв. Аксіологічний критерій, на їхню думку, можна визначити завдяки таким показникам: усвідомлення педагогом цінності знань з управління для професійної діяльності; розуміння значущості нових знань для саморозвитку і професійного вдосконалення; наявність власної ієрархії цінностей. Когнітивний критерій відображає володіння особистістю системою знань у галузі педагогічного управління, функціональними технологіями педагогічного менеджменту; сформованість системності, аналітичності та гнучкості мислення; знання психолого-педагогічних особливостей учнів; орієнтування в системах пошуку інформації, методах; обсяг засвоєння інформації; індивідуальний професійно-психологічний світогляд. Педагог має усвідомлювати власний

рівень професійних знань, умінь, власну ієрархію системи цінностей, мати індивідуальний професійно-психологічний світогляд, ціннісне відношення до інтелектуальних здібностей і властивостей.

Критерієм *інформаційного (гносеологічного) компонента* вважають управлінсько-педагогічні знання, показниками яких є ступінь сформованості професійного світогляду, професійна позиція у прийнятті рішень, тезаурус педагога, ерудиція, понятійний апарат, пізнавальна активність.

Операціональний (функціональний) компонент дослідники розглядають на основі таких критеріїв: комунікативного, конструктивно-операційного, дослідницько-творчого, рефлексивно-оцінювального та технологічного. Показниками комунікативного критерію вважають комунікативні здібності, комунікабельність; уміння швидко орієнтуватися у нових ситуаціях, урізноманітнювати засоби впливу на особистість; контактність, емоційно-почуттєву культуру.

Конструктивно-операційний критерій передбачає оволодіння відповідними вміннями, а саме: установлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки; ефективно і продуктивно працювати із джерелами інформації; здійснювати реферування матеріалу з метою його подальшої презентації; доступно викладати навчальну інформацію; змінювати логіку і спосіб викладу матеріалу.

Дослідницько-творчий критерій представлений такими вміннями: ставити наукову проблему та визначати способи її вирішення; вести дискусію, відстоювати власну точку зору; створювати власні інформаційні продукти; застосовувати інформацію для вирішення складних проблем.

Показниками рефлексивно-оцінювального критерію є вміння аналізувати результати своєї діяльності; усвідомлення викладачем власного рівня професійної підготовки щодо реалізації управлінських функцій (управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів); розуміння потреби й активності особистості у процесі професійної самоосвіти, самовдосконалення.

Технологічний критерій передбачає готовність і здатність застосовувати управлінські технології в управлінні навчально-пізнавальною діяльністю студентів; адекватне розуміння суті конкретної педагогічної проблеми (завдання); уміння ефективно вирішувати управлінські завдання в конкретній ситуації професійної діяльності.

Когнітивно-діяльнісний компонент, як зазначають Л. Васильченко і С. Корольок [2; 5], визначається когнітивним та діяльнісним (операційним) критеріями, проявом яких є оволодіння педагогом (керівником навчального закладу) системою професійно-педагогічних та управлінських знань, знань сучасних технологій управління й менеджменту; сформованість логічності, системності й аналітичності мислення, уміння аналізувати результати своєї діяльності; пізнавальна активність; усвідомлення керівником реального рівня власної професійної підготовки до реалізації управлінських функцій; усвідомлення потреби й активності особистості у процесі професійної самоосвіти, самовдосконалення; усвідомлення наявного та потрібного рівня розвитку комунікативних здібностей; аксіологічне засвоєння елементів спілкування; створення нових моделей процесу педагогічного спілкування.

Дослідники розглядають *особистісно-творчий компонент* на основі особистісного і творчого критеріїв, показниками яких є новаторство, творчий потенціал, педагогічна інтуїція, спрямованість до управлінської діяльності; ступінь розвитку лідерських та організаційних здібностей; потреба в самореалізації, креативність; рівень розвитку особистісних якостей педагога: педагогічної спрямованості, педагогічної ерудиції, освіченості, моральних якостей; усвідомлення наявного й потрібного рівнів розвитку інтелекту та мислення; ціннісне відношення до інтелектуальних здібностей; творче використання можливостей у професійній діяльності.

Аналіз наукових джерел дав можливість виокремити критерії, показники та рівні сформованості УК майбутніх викладачів економіки. У нашому дослідженні критерії сформованості компонентів УК тотожні з її структурними компонентами. Деталізуємо ці критерії цілісною системою відповідних показників, які відтворюють певну властивість досліджуваного об'єкта та його компонентного складу. Отже, нами виокремлено такі **критерії: мотиваційно-цільовий, ціннісно-смісловий, когнітивний, діяльнісний та особистісно-творчий.**

Мотиваційно-цільовий критерій мотиваційно-цільового компонента УК майбутнього викладача визначено нами за такими показниками: професійна спрямованість особистості майбутнього викладача; мотиваційна сфера майбутнього викладача (сформованість і розвиненість соціальних, пізнавальних, особистісних мотивів); інтерес до навчання.

На **низькому рівні** розвиненості мотиваційно-цільового компонента УК студенти не усвідомлюють значущість майбутньої педагогічної професії, у них низький рівень прояву зацікавленості до навчання, відсутні мотиваційно-ціннісне ставлення до майбутньої професійно-педагогічної діяльності та цілеспрямованість до професійного самовдосконалення, потреба у здобутті та оволодінні новими фаховими знаннями; вони мають нестійку й недостатньо розвинену професійну спрямованість.

На **середньому рівні** студенти характеризуються ситуативним пізнавальним інтересом до навчання та майбутньої педагогічної діяльності; соціальні мотиви переважають над пізнавальними й особистісними, мотиви саморозвитку й самовдосконалення виражені недостатньо. Ці студенти характеризуються моноспрямованістю, тобто в них розвинений лише один напрям професійної спрямованості (наприклад, зовнішнього визнання або бажання отримати диплом).

На **високому рівні** у студентів сформовані соціальні, пізнавальні та особистісні мотиви; вони полівмотивовані, спрямовані на особистісне і професійне зростання; у них розвинена потреба та налаштування до гуманістичної взаємодії, до професійного самовдосконалення, чітко виражені гуманістична спрямованість і стійкі пізнавальні інтереси.

Ціннісно-смісловий критерій ціннісно-сміслового компонента УК майбутніх викладачів характеризуємо такими показниками: наявність ієрархії особистісно-професійних ціннісних орієнтацій, усвідомлення значущості дидактико-управлінських ціннісних орієнтацій (інтеграція професійних знань у ціннісні орієнтації управлінської культури); управлінсько-педагогічні прагнення.

На **низькому рівні** розвиненості ціннісно-сміслового компонента в майбутніх викладачів систему професійно-особистісних цінностей виокремлено нечітко; вони не усвідомлюють значущості й цінності дидактико-управлінських знань-цінностей для майбутнього професійного вдосконалення та розвитку професіоналізму; сила управлінсько-педагогічних прагнень та їх реалізація є низькою.

На **середньому рівні** майбутнім викладачам властиві свідомі визначення професійно-особистісних цінностей, які детермінують їхню поведінку, що є результатом розуміння студентами цілей, завдань і цінностей майбутньої педагогічної професії; вони мають недостатній рівень усвідомлення знань про управлінську культуру в майбутній професійній діяльності; управлінсько-педагогічні прагнення сформовані на середньому рівні.

На **високому рівні** в майбутніх викладачів наявна та чітко виокремлена ієрархія особистісно-професійних ціннісних орієнтацій; вони усвідомлюють значущість ціннісних орієнтацій у майбутній педагогічній діяльності; управлінсько-педагогічних прагнення високого рівня.

Критерієм когнітивного компонента УК майбутнього викладача, на нашу думку, є **когнітивний критерій**. Його показниками є рівень оволодіння та засвоєння дидактико-управлінських знань (теоретико-методичні, управлінські знання, технологічні знання); оволодіння знаннями про УК.

На **низькому рівні** розвиненості цього компонента УК студент володіє базою дидактико-управлінських знань на рівні елементарного розпізнавання й відтворення окремих понять; значну частину матеріалу відтворює на репродуктивному рівні; він не знайомий зі змістом поняття "управлінська культура викладача".

На **середньому рівні** студент здатний застосовувати дидактико-управлінські знання на рівні стандартних ситуацій, частково контролювати свої навчальні дії, наводити окремі власні приклади на підтвердження певних тверджень; він володіє основними професійними поняттями, вміє їх залучати для обґрунтування власної позиції.

Високий рівень розвиненості розглядуваного компонента характеризується свідомим сприйняттям управлінської культури як професійної цінності; повними і ґрунтовними дидактико-управлінськими знаннями. Студент має повні, усвідомлені, системні фахові (економічні), управлінсько-педагогічні знання та з основ викладання економічних дисциплін; йому притаманні системність економічного й педагогічного мисленням.

Критерієм діяльнісного компонента УК майбутнього викладача є **діяльнісний критерій**. Його показники – рівень сформованості дидактико-управлінських умінь (діагностико-прогностичні, мотиваційно-стимулювальні, організаційно-регулятивні, контрольньо-аналітичні).

На **низькому рівні** розвиненості цього компонента УК у студентів дидактико-управлінські вміння сформовані на початковому рівні й мають прояв лише у стандартних педагогічних ситуаціях. У студентів можуть виникати ускладнення з їх використанням на практиці; слабо розвинені вміння самоорганізації й самоуправління.

На **середньому рівні** студент володіє частковими професійно-педагогічними вміннями управління навчально-пізнавальним процесом; недостатньо володіє прийомами та засобами педагогічної взаємодії.

Високий рівень характеризується сформованими вміннями творчо застосовувати управлінські техніки, інноваційні прийоми й засоби організації навчання, здійснювати рефлексію власної навчальної діяльності, самостійно оновлювати та оволодівати новими знаннями. Майбутній фахівець володіє широким колом умінь для реалізації управлінських функцій; здатен вирішувати професійно-педагогічні завдання, самостійно аналізувати й обґрунтовано вирішувати професійні проблеми; усвідомлює свої права і обов'язки, у нього розвинені вміння самоконтролю, саморегуляції та здатність до самостійних дій.

Критерієм особистісно-творчого компонента є **особистісно-творчий**, показниками якого є особистісно-професійні якості та здібності; творчий потенціал; міра творчої активності; рівень емоційного інтелекту.

На **низькому рівні** розвиненості зазначеного компонента УК студенти не проявляють управлінські та організаторські якості в розв'язуванні управлінсько-педагогічних завдань; не володіють достатніми професійно-особистісними якостями для реалізації управлінських функцій; мають низький рівень організаторських та управлінських здібностей, комунікабельності, емпатії, емоційної стійкості. У них відсутній творчий підхід до вирішення професійних завдань, не розвинений емоційний інтелект.

На **середньому рівні** розвиненості цього компонента УК у майбутніх фахівців не досить повно і глибоко сформовані необхідні якості та здібності особистості для реалізації професійних функцій; вони мають позитивне ставлення до оволодіння управлінською культурою; емоційний інтелект розвинений недостатньо.

На **високому рівні** студенти свідомо сприймають управлінську культуру як професійну цінність, усвідомлюють важливість її формування й розвитку у професійній діяльності. Вони готові до прояву відповідальності, особистої ініціативи, творчості. У них сформовані й розвинені якості, необхідні для майбутньої педагогічної діяльності. Студенти творчо підходять до вирішення педагогічних завдань, виявляють творчі здібності, мають конструктивний підхід до професійної педагогічної діяльності, володіють високим емоційним інтелектом.

Визначення рівнів розвиненості компонентів УК майбутнього викладача є підґрунтям для обґрунтування рівнів сформованості УК майбутніх викладачів.

Високий рівень сформованості УК майбутнього викладача економіки характеризує тих студентів, у яких є стійка мотивація до навчання й майбутньої педагогічної діяльності; у них чітко виражена професійна спрямованість, усвідомлений вибір майбутньої професії, першочерговими є пізнавальні, соціальні особистісні мотиви, високорозвинена система професійно-особистісних ціннісних орієнтацій. Вони чітко усвідомлюють соціальну значущість педагогічної професії. Їм притаманні інноваційний, творчий підхід до розв'язання навчальних завдань, високий рівень готовності до самоосвіти та постійного самовдосконалення. Яскраво вираженою є система особистісних якостей таких, як цілеспрямованість, глибоке усвідомлення необхідності оволодіння управлінсько-педагогічними компетенціями, прагнення до пошукової, творчої діяльності, професіоналізм, демократичність, гуманність, повага та довіра до людини, чесність, високий рівень загальної культури, організованість, відповідальність, комунікативність, толерантність, здатність до ризику. Майбутні викладачі готові до побудови партнерських відносин зі своїми підопічними, даючи змогу кожному проявити власну творчість та ініціативність. У спілкуванні демонструють витримку і терпимість, повагу й увагу, ввічливість та чесність, готові до нововведень.

Високий рівень управлінської культури зумовлює успішність професійної діяльності, дозволяє майбутнім викладачам реалізувати особистісний потенціал в умовах творчої праці. Цей рівень УК майбутнього викладача є гарантією успішності навчально-виховного процесу, результативності педагогічної діяльності, конкурентоспроможності у сфері освітніх послуг.

Для **середнього рівня сформованості УК майбутнім викладачам економіки** властива, проте не стійка, мотивація до навчання та педагогічної діяльності, переважає внутрішня мотивація, однак мотиви особистісного розвитку й самовдосконалення недостатньо усвідомлені. Студенти сумлінно виконують завдання на заняттях, демонструють достатній рівень дидактико-управлінських компетенцій, що забезпечує вирішення професійних завдань на репродуктивному рівні; у них недостатня творча активність і відсутній творчий підхід. Вони чітко виокремлюють види діяльності, які для них цікаві, проте відчувають невпевненість у собі, у знаннях і вміннях, не виявляють готовності щодо подолання цих труднощів. У них нечітко виражені особистісні якості, необхідні для успішного управління навчанням. Управлінсько-педагогічні знання не є особистісно значущими. Система професійно-особистісних цінностей стосується в основному пізнання, активного діяльного життя, свободи та впевненості в собі. А такі важливі цінності, як творчість, щастя інших, продуктивне життя, є неголовними в їхньому житті.

За **низького рівня сформованості управлінської культури** студентам притаманний недостатній рівень дидактико-управлінських компетенцій; мотиваційна сфера характеризується небажанням працювати, песимістичним настроєм, у цілому – низьким рівнем мотивації до навчання й майбутньої педагогічної діяльності. Пізнавальні та професійні мотиви в них короткострокові та ситуативні. Основними цінностями вони вважають здоров'я (що в цілому є позитивним), суспільне визнання, свободу, проте окремих переваг управлінської діяльності – пізнання, продуктивного життя, розвитку, творчості, активного діяльного життя та самовдосконалення – не спостерігається. Крім того, їм властиве критичне, негативне сприйняття таких мотивів управлінської діяльності, як моральних, естетичних, творчих тощо. Щодо їхніх особистісних якостей, то потребують вдосконалення такі: цілеспрямованість, відповідальність, володіння собою, упевненість, співпраця, конкурентоспроможність. Таким студентам притаманний низький рівень готовності до самоосвіти і професійного самовдосконалення.

Висновки. Отже, для нашого дослідження важливе значення мають такі висновки:

– управлінська культура викладача – складне й багатоаспектне поняття, що інтегрує дидактико-управлінські знання, уміння і професійно-особистісні ціннісні орієнтації,

необхідні для успішного вирішення педагогічних завдань і здійснення ефективного управління навчальним процесом;

– управлінська культура майбутнього викладача визначається мотиваційно-цільовим, ціннісно-смісловим, когнітивним, діяльнісним та особистісно-творчим критеріями; управлінську культуру майбутнього викладача можливо виміряти за трьома рівнями сформованості: високим, середнім, низьким.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в розробленні механізмів формування управлінської культури у процесі психолого-педагогічної підготовки майбутніх викладачів економіки в економічному університеті.

Список використаних джерел

1. Александрова Н. М. Сутність та структура управлінської культури викладача / Н. М. Александрова // Проблеми освіти : наук. зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України : У 2 ч. – К. : [б. в.], 2013. – Вип. 77. – Ч. 1. – С. 114–119.
2. Васильченко Л. В. Формування управлінської культури керівника школи в системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Васильченко Лілія Володимирівна. – Тернопіль, 2006. – 249 с.
3. Губа А. В. Теоретико-методологічні засади формування управлінської культури вчителя – майбутнього менеджера освіти : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Губа А. В. – Запоріжжя, 2010. – 450 с.
4. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії : навч. посіб / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
5. Королюк С. В. Розвиток управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу : монографія. – Полтава [б. в.], 2007. – 168 с.
6. Спасибенко С. Г. Всесторонность и социально-историческая ограниченность способностей и потребностей человека / С. Г. Спасибенко // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 4. – С. 111–128.

Сгадова В.В., Александрова Н.Н. Критерии и уровни сформированности управленческой культуры будущих преподавателей экономики

В статье актуализовано необходимость формирования управленческой культуры будущих преподавателей экономики в контексте современных требований к их профессиональной подготовке в экономическом университете. На основании анализа современной научно-педагогической литературы выделено и проанализировано критерии, показатели и уровни сформированности управленческой культуры будущих преподавателей экономики.

Ключевые слова: психолого-педагогическая подготовка будущих преподавателей экономики, управленческая культура, критерии, показатели и уровни сформированности управленческой культуры, управление.

Sgadova, V.V., Aleksandrova, N. N. Criteria and Levels of Mastering Managerial Culture of the Future Lectures of Economics

In the article the authors highlight the importance and current concern of cultivating and mastering the lecturer's managerial culture in the process of professional pedagogical preparation of future lectures of economics at the university in the view to the professional challenges and changes. On the basis of analyzing recent publications and sources of information the criteria and levels of mastering managerial culture of future lectures of economics are defined, worked out and analyzed.

Key words: pedagogical professional preparation of future lecturers, managerial culture, criteria and levels of mastering managerial culture of future lectures of economics, pedagogical management.